

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 13 Ağustos 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.71

Geliş Tarihi/Received: 02.08.2017

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2017

AHMEDÎ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE ÖLÜM VE MAHİYETİ

DEATH AND NATURE IN AHMADÎ'S İSKENDER-NÂME

Salih DEMİRBİLEK ¹

Öz

Ahmedî, Beylikler döneminde yaşamıştır. Yazdığı eserleri ile Eski Anadolu Türkçesinin gelişip güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Eserleri içerisinde en tanınmış İskender-nâmedir. Ahmedî, bu eserinde Makedonyalı İskender'in hayatını ve mücadeleleriyle birlikte ölümsüzlük arayışını İslamî perspektif noktasında konu edinir. Eserinde İskender'in yanı sıra pek çok karaktere yer verir. Ahmedî, İskender-nâmesine bir cihân tarihi kısmı da eklemiştir. Bu kısımda tarihî karakterlerin ölümlerini anlatırken tekrara düşmemek adına farklı leksik öğelere yer verir. Şairin bu farklı kullanımları hem eseri için hem de dönemin dili için ölüm kavramına ait zengin bir söz varlığı oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Ahmedî, İskender-nâme, ölüm, Türklerde ölüm, Osmanlılarda ölüm.

Abstract

Ahmadî lived in the time of these ignories. He contributed to development and reinforcement of Old Anatolian Turkish by his writings. The most famous of his works is İskender-nâme. In his work, Ahmadî mentions search for immortality by point of Islamic perspective and also Macedonian Alexander's life and struggles. He has many characters except Alexander in his work. Ahmadî added a section of world history to his İskender-nâme. In this section, while describing the deaths of the historical characters, he gives different lexical points in order not to fall into repetition. These different uses of the poet create a rich vocabulary of death term for his work and language of that period.

Keywords: Ahmedî, İskender-nâme, death, death in Turkish people, death in Ottomans.

¹ Yrd.Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, SAMSUN, salihd@omu.edu.tr

Giriş:

Ahmedî, 14. yy.ın önemli şairlerindedir. Yazdığı eserlerle Anadolu'da Oğuzcanın yazı dili olmasına katkıda bulunmuştur. Ahmedî, sadece yakın çevresindeki hocalardan almış olduğu eğitimle yetinmeyip Mısır'a kadar gitmiş ve orada dönemin önemli hocalarından ders alarak kendini yetiştirmiştir (Özkan 2000: 238). O, sırasıyla kapıldığı Aydın, Germiyan; ardından Osmanlı saraylarındaki rakipleri ile yaşadığı polemiklerden dolayı inişli çıkışlı bir yaşam sürdürdükten sonra Timur'la da ilgi kurmak girişiminde bulunduğu (Akalin 1975: 4) ve nihayetinde, ömrünün sonlarına doğru doğduğu kabul edilen şehre, Amasya'ya geri döndüğü ve burada vefat ettiği kabul edilir.

Mehmet Akalın, Ahmedî'nin dili için: “*Ahmedî eserlerini on dördüncü asrın sonlarıyla on beşinci asrın başlarında kaleme almasına ve hayatının büyük bir kısmını on dördüncü asırda Germiyan Oğullarının himayesi altında geçirmesine rağmen dilinin gramer yapısı itibarıyla Selçuklu ve Beylikler Devri Türkçesinden ayrılır, daha çok Osmanlıcaya yaklaşır.*” değerlendirmesinde bulunmaktadır (Akalın 2001: 165).

Ahmedî, Eski Anadolu Türkçesinin klasik döneminde yaşamış ve pek çok eser kaleme almıştır. Bilinen eserleri şunlardır: *Türkçe Dîvân, İskender-nâme, Cemşid ü Hurşid, Tervîhu'l-Ervâh, Esrâr-nâme Çevirisi, Bedâyu's-Sihr fî Sanâyi's-Şi'r, Mirkâtü'l-Edeb, Mizânü'l-Edeb ve Miyârü'l-Edeb, Kasîde-i Sarsarî Şerhî* (Ünver 1983: 5-6).

Bunların içinde İskender-nâme'nin müstesna bir yeri vardır. Türk edebiyatında Makedonyalı (Büyük) İskender'in hayatını işleyen en güzel eserin Ahmedî'ye ait olduğu konusunda edebî otoriteler mutabıktır.

Ahmedî'nin İskender-Nâme'sinde Ölüm:

İskender-nâme aynı zamanda bir biyografi kitabı olduğu için eserde zengin bir karakter kadrosu mevcuttur. Şair, bu karakterlerin ölümlerini tasvir ederken tekrara düşmemek adına farklı leksik öğeler kullanmıştır. Bu farklı kullanımlarda bazen şairin karaktere karşı olan duyguları da rol oynar. Bunun sonucunda şairin eserinde ölüm kavramı için ilginç bir söz varlığı ortaya çıkar.

Ölümün: “*Bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahret yolculuğu, ebedî uyku, emrihak, irtihal, memmat, mevt, vefat*” (TSöz 2011: 1847) biçiminde tanımlanmasından anlaşılacağı üzere, her canlı için maddî varlığın

sona ermesi demektir. Bu anlamda evrensel bir kavram olan ölüm Türklerde de tarihî dönemler içinde zengin bir söz varlığı ve ritüele sahip olmuştur² Bu anlamda ölüm kavramının örneğın Âşık edebiyatında “*Karalı bayrağı dürmek, ecel şerbeti, ecel celladı, göçüp gitmek, celladın çengelini çekmesi, feleğın kan içmesi, ecelin hançer bilemesi, ecelden satır yemek*” (Özdemir, 2011: 37-39) gibi halk diline yansımış zengin bir sözvarlığı ile ifade edilmesi, bu kavramın toplum üzerinde bıraktığı büyük etkiden kaynaklanır.

İskender-nâme’de öl- fiili daha çok gerçekçi, sanat kaygısı olmayan hikmetli sözlerin verilisinde kullanılmaktadır.

dut tenüñ kamu ‘anâdan ola sag / ölüm aymak içüñe yitmez mi tag 2732

didi oldur müjde kim ben ölmeyem / şöyle kim ol öldi ben dahı ölmeyem 7821

kardeşüñ düşmenligi yavuz olur / kardeşüñ mekriyle kardeş fız ölü 5050

çarhı sorarsañ ki işi ne ol durur / kim dâri komaz kamuyı öldürür 5879

İskender-nâme’de Türkçe asıllı “*ögid-, iltür-, kırdur-, yitür-*“ fiilleri de öl-fiiliyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Bu kelimelerden hareketle şair için “Ölüm nedir?³” sorusunun cevapları:

1. Ölüm bir dönüşümdür (**ögid-**);
2. Ölüm bir geçiştir (**iltür-**);
3. Ölüm bir koparılıştır (**kırdur-**);
4. Ölüm bir yok oluşturu (**yitür-**) olmaktadır.

didi oldur müjde kim ben ölmeyem / şöyle kim ol öldi ben dahı ölmeyem 7821

güdi dârâb ısuız kaldı bu dâr / kalmadı ol hüşmet ol kîr-dâr 1289

çünki bu yirden koyub gitmek gerek / gitmedin gey yârığın itmek gerek 3043

ger felek olursa bu gün saña taht / yarın iltürsin yirün altına raht 413

kimini ata basdurub kırdurdu şâh / kimin itdi at ayagında tebâh 4174

niçe kim döndi döniser âsumân / âdemileri ögidür as-mân 7495

bir degirmendür bu çarh-ı tız-gerd / kim ögüdüğın ider tız gerd 7496

² Türklerde ölüm ile ilgili söz varlığı ve âdetler için bkz. Tryjaski 2012; Tokyürek 2009; Özdemir 2011.

³ “Vücut organlarının biyolojik fonksiyonlarını yitirmesi sonucu insan hayatının sona ermesine ölüm diyoruz. Dünyadaki bütün varlıklar için ölüm kaçınılmaz bir sondur. Ölen bir insan tekrar dünyaya gelemediği için ölümün mahiyeti ve sonrası hakkında ancak ilahi dinlerin verdiği bilgilere göre malumat sahibi olabilmekteyiz. İlahi dinlere göre ölüm; ahiret âlemi olarak adlandırılan bir başka boyuta/mekâna geçişi simgelemektedir. Bu anlamda ölüm, ölümsüzlüğün aracıdır. Bu nedenle Müslüman olan halkımız da her zaman ölümün hayırlısını dilemiştir.” (Şişman, 2002: 460)

Ölüm bir dönüşümdür (ögid-): Ögid- fiili zamanla da ilgilidir. Zaman her şeyi dönüştürüp öğütür ve insanı çocukluktan yaşlılığa her aşamada işler, vücudunu daima değiştirir. Şair, bu anlamda onun Allah'ın emri olduğunu bilir ve karşısında tevekkül makamındadır.

Bu anlamda birleşik fiil yapısında kullanılmış şu dil öğelerini de bu gruba dâhil edebiliriz:

'ahirü'l-emr iriş-, çarh için temâm it-, eyyâmı siyâh ol-, hükmi ir-, kamu ümidi bâd ol-, 'ömr düket-, 'ömrü eri-. 'ömrün ahir ol-, rûşen gününü siyâh kıl-, şehîd ol-, vefât iriş-.

âhirülemr irişüb emr-i ilâh / şeyh hasen oldu ol ile pâzişâh 7374

on tokuz yıl yidi ay olub emîr / çarh anuñ dahı işin itdi temâm 6746

on sekiz yıl oldu vü dörd ay şâh / pes anuñ dahı oldu eyyâmı siyâh 5919

ol ki şâhuñ tâli'in görmişidi / hükmi anuñ buraya irmişidi 8546

kırk iki yıl şâh olub öldi kubâd / oldu anuñ dahı kamu ümîzi bâd 5957

çün dükenür 'ömr kalmaz pâyidâr / yirle bî-şek berâberdür hezâr 2465

çünkü 'ömrüm böyle eridi iy 'aceb / bini yaratmakta pes neyidi sebep 2461

'ömrüñ âhir oldu pes nedürsebeb / kim kılursuñ dünyâyı böyle taleb 8534

çünkü on dört yıl cihânda oldu şâh / çarhr rûşen gününü kıldı siyâh 8623

gâziyidi vü gazâda ber-hak ol / çün şehîd oldu şehîd-i mutlak ol 7788

ger devâ ola kamu âb-ı hayât / ne vefâ ide çün irişe vefât 8585

Ölüm bir geçiştir (iltür-): İltür- fiili ölümün dönüşüm, değişim yüzüne bakar. Ölümün aynı zamanda bir geçiş, bir mekân değiştirme olmasından hareketle, şair bu gerçeği aktarmalardan faydalanarak dile getirir.

Bu anlamda birleşik fiil yapısındaki şu dil gruplarını da bu gruba dâhil edebiliriz:

'azl it-, baht yüzün döndür-, cân revân it-, cennet gülzârına ilet-, cihân yüzünü dönder-, dünyâdan güzâr it-, hâk emrine var-, halas bul-, irtihâl it-, omuzlara götür-, yire gir-, yire sok-.

sini kim 'azl itdi bu resme bu gün / râyetüñi böyle kim kıldı nigûn 8650

az zaman anuñ olıben tâc u taht / nâ-geh andan dahı yüz döndirdi baht 5899

kimi azdı andan bulunmadı nişân / kimi 'aczile revân itdi anda cân 8510

dutiben otuz tokuz yıl tâc u taht / cennetüñ gülzârına iletirdi raht 7671

bunuñ üstüne çü geçdi az zamân / yüzünü dönderdi andan bu cihân 7585

çünkü siddîk **itdi dünyâdan güzâr** / yirine anuñ halife oldu 'ömer 6644
çünkü hak emrine vardı mu'temid / aldı **andan soğra** yirin mu'tasid 6995
öldi eşref **buldı halk andan halâs** / hâña cânlardan du'âlar oldu hâs 7422
bir zamân çün geldi gıtdi mâh u sâl / **dünyadan dârâ dahı itdi irtihâl** 403
pes anı **omuzlara götüreler** / pâzişehler mısra dek yitüreler 8602
az yiyen 'îsi-sıfât göge varur / çok yiyen kârûn gibi **yire girür** 2766
kimleri yir işbu tîre hâk-i gûr / kimleri **yire sokar** eflâkı gör 3039

Ölüm bir koparıştır (kırdur-): Kırdur- fiili ölümün acılığını, çaresizliğini anlatır. Ölüm istenmeyen ancak kaçışı olmayan bir olaydır. Şair ölümün her şeyden bir vazgeçiş olduğunu ağıtımsı, acı ifadelerle dile getirir.

Bu anlamda birleşik fiil yapısında kullanılmış şu dil öğelerini de bu gruba dâhil edebiliriz:

başına kopar-, *cân tenine elvidâ' di-*, *cân vir-*, *cân yah-*, *cânı süst ol-*, *cânını al-*. *Ecel çengâli yol bul-*, *ecel çengâline düş-*, *ecel çengâline esir kıl-*, *ecel çengâline esîr ol-*, *ecel kahri esir it-*, *ecel zahmı iriş-*, *işin temâm it-*, *katl it-*, *kaza pençe ur-*, *menşuru siyâh it-*, *tebâh ol-*, *telef kıl-*. *telef ol-*, *ümîdi kasrını harab kıl-*, *zebûn ol-*.

vara bu anuñ ile ceng ide tîz / **başına kopara** anuñ rüste-hîz 7444
şâh agaçdan bu sözi ki itdi semâ' / sanki **didi cân tenine el-vidâ'** 8539
hazretinde hâlıkun kurb ola bula / ki iş hak yolında **cân virmek** ola 6812
işüñ bu kim **cân ü cânları yahar** / şugl bu kim hanedânları yihar 7290
çok içenlerüñ **oliben cânı süst** / az içenler oldu cümleten dürüst 7751
gey sakın tiryâkine sunma anuñ / yohsa zehri **cânunu alur** senüñ 8714
yidi yıl sultân olub îrâna ol / **buldı ecel çengâli aya dahı yol** 7385
iki yıl biş ay hilâfet itdi ol / pes **ecel çengine düşüb gıtdi** ol 6758
iki yıl altı ay çün oldu emîr / anı dahı **kıldı ecel çengi esîr** 7111
altı yıl u altı ay olub emîr / **oldı ecel çengâline nâ-geh esîr** 6998
çün anı **itdi ecel kahri esîr** / oldı anuñ yirine ca'fer emîr 6859
mülkde yigirmi iki yıl oldu ol / pes **ecel zahmı irişüb öldi** ol 6870
on tokuz yıl yidi ay olub emîr / çarh anuñ dahı **işin itdi temâm** 6746
girdiler evinde anı dutdılar / hançer ü kılıçla **katl itdiler** 6662
çünkü ulcâyütüya **pençe urdı kazâ** / bû sa'id oldı cihânda pâzişâh 7305
on yidi yıl oliben îrâna şâh / çarh anuñ dahı **itdi menşürin siyâh** 7185

kılıcından oldılar cümle tebâh / olmışıdı aña hak lûtfi penâh 7691

*gürgbeççe bislemiş bir nâ-halef / pençesi bitdükde anı **kılmış telef** 388*

*hem tatar hem türk **oluben telef** / kılıcına oldılar anuñ ‘alef 7702*

*çarh ümîdi kasrını **kıldı harâb** / isdedügi âb-ı hayât oldu serâb 8614*

*anda kâfir leşkeri **oldı zebûn** / râyet-i küfr anda düşdi ser-nigûn 7653*

Ölüm bir yok oluştur (yitür-): Yitür- fiili kaybetmeyi anlatır. Ölüm ile birlikte insan, yeryüzündeki varlığını yitirir. İnsanın hayatını kaybetmesiyle birlikte cenazesinin toprağa verilmesi, bu fiilin bir de mekân boyutuyla kullanıldığını anlatır.

Bu anlamda birleşik fiil yapısında kullanılmış şu dil öğelerini de bu gruba dâhil edebiliriz:

‘adem ol-, ansuz kal-, baş yitür-, başı git-, başını götür-, medfûn ol-, toprak altında nihân ol-, göglere yitür-, gûra gir - , varlığına fida it-. nihân id-. tabuta gir-.

*işbu sözi diriken bir iki dem / ürdi zülkarneyn pes **oldı ‘adem** 8607*

*devletinden çün yigirmi yıl temâm / öldi gitdi **kaldı ansuz** bu makâm 7265*

*dili gör gişi neye yitürür / dile bak kim niçe **başlar yitürür** 7210*

*şöyle kim **toprakda medfûn olmaya** / kandalığın dahı kimse bilmeye 8606*

*cümle **oldı toprak altında nihân** / vah ki ne hûn-hâr durur bu cihân 7493*

*niçelerün başını götürdi ol / yirden ü pes **göglere yitürdi** ol 7678*

***gûra girür** çün ecel şîr ede zûr / çarh behrâmuna kim behrâm-ı gûr 5912*

***varlığımı iderem sende fenâ** / kim senüñ ola hemîn mutlak bekâ 1856*

*oradan iskenderiyyeye revân / **idiben kılalar anı anda nihân** 8605*

*niçeler tahta oturdı ki ola şâh / **tahta-yı tâbûta girdi** ölüb tebâh 7372*

*‘akilün pendin işitmeyen gişi / ne ‘aceb **gider olurise başı** 7216*

*niçelerün **başını götürdi** ol / yirden ü pes göglere yitürdi ol 7678*

İskender-nâme’de ölüm kavramı için kullanılmış yabancı unsurlar ise sanatlı bir deyiş oluşturmak amacıyla tercih edilmiştir. Ölüm için “*ahirü’l-emr, ecel, hâk-râh, hâk, helâk, zehr-i memât*” ; ölmek anlamında ise “*saht-ı can, terk-i cân, terk-i dünyâ*” söz ve söz grupları kullanılmıştır. Ölü, **mihmân (yolcu)** olarak nitelendirilmiştir.

***âhirülemr** irişüb emr-i ilâh / şeyh hasen oldu ol ile pâzişâh 7374*

*tut ki mülkile sikender olasin / nef’ ne çün **âhirü’l-emr** ölesin 8327*

*fûrî sen mi öldürdün iy şâh-ı ecel / fûrî öldüren **ecel** durur ecel 4567*

*isdeyü varuriken âb-ı hayât / yolda sundılar aña **zehr-i memât** 8558*

***saht-ı cân** olmasaydı âdemî / ana ogulsuz ürmeyeydi bir demi 8638*

*ne faziletdür gazâ bilürdi / hak yolında **terk-i cân** kılurıdı 7635*

*her biri bir gârı düzetmiş vatan / **terk-i dünyâ** kılmış u hem cân u ten 8378*

*çün gelüb gitmek durur **mihmân** işi / gitdüğine rence nişe olsun gişi 8590*

İskender-nâme'de öl- anlamında Türkçe asıllı sözcüklerden deyimleşmede özellikle **baş**(baş yitür-, başı git-, başını götür-, başına kopar-) ve **yer** (yire gir-, yire sok-) sözcüklerinden faydalanılmıştır. Ayrıca “ansuz kal-, göglere yitür-, omuzlara götür-, ölmek korkusu” deyimleri de mevcuttur.

baş(baş yitür-, başı git-, başını götür-, başına kopar-):

*dili gör gişi neye yitürür / dile bak kim niçe **başlar yitürür** 7210*

*'akilün pendin işitmeyen gişi / ne 'aceb **gider olurise başı** 7216*

*vara bu anuñ ile ceng ide tîz / **başına kopara** anuñ rüste-hîz 7444*

*niçelerün **başını götürdi** ol / yirden ü pes göglere yitürdi ol 7678*

yer (yire gir-, yire sok-):

*az yiyen 'isi-sifât göge varur / çok yiyen kârûn gibi **yire girür** 2766*

*kimleri yir işbu tîre hâk-i gûr / kimleri **yire sokar** eflâkı gör 3039*

Ansuz kal-, göglere yitür-, omuzlara götür-, ölmek korkusu:

*devletinden çün yigirmi yıl temâm / öldi gitdi **kaldı ansuz** bu makâm 7265*

*niçelerün başını götürdi ol / yirden ü pes **göglere yitürdi** ol 7678*

*pes anı **omuzlara götüreler** / pâzişehler mısra dek yitüreler 8602*

*dâyim **ölmek korkusundan** gendüzün / gussada dutardı gice gündüzün 2455*

Buna karşılık yabancı asıllı sözcüklerden de **cân** (“cân vir-, cân yah-, cânı süst ol-, cân revân it-, cân tenine elvidâ' di-, cânını al-.Cân ayrıca “mürg-i cân / murg-i kudsî / murg-i cû” tamlamalarıyla bir kuşa benzetilmiştir⁴.”); **ecel** (ecel çengâli, ecel iksiri, ecel

⁴ Benzer düşüncenin Orhun Yazıtlarındaki görünümüne üzerine bkz. Tuna 1957: 131-148.

kahrı, ecel korkısı, ecel peyki, ecel zahmı.” Bu isimlerin yanı sıra; “*ecel bebriyle ceng, ecel çengâli yol bul-, ecel çengâline düş-, ecel çengâline esir kıl-, ecel çengâline esîr ol-, ecel esir it-, ecel iriş-*“ fiilleri de kullanılmıştır.) ve ‘**ömr** (> ömür) “‘*ömr düket-, ‘ömrî eri-. ‘ömrün ahir ol-*”) faydalanılmıştır.

cân (“*Cân vir-, cân yah-, cânı süst ol-, cân revân it-, cân tenine elvidâ’ di-, cânını al-, mürğ-i cân / murg-i kudsi / murg-i cû*”).

gördiler hâdimle dâye gülşehi / kim virür cân ger göremezse şehi 1901

kana topraga bulaşub virdi cân / şâh eline âfrîn itdi cihân 2898

hazretinde hâlıkun kurb ola bula / ki iş hak yolunda cân virmek ola 6812

işün bu kim cân ü cânları yahar / şugl bu kim hanedânları yihar 7290

çok içenlerün oliben cânı süst / az içenler oldı cümle ten-dürüst 7751

şeh buyurdi tîr bârân itdiler / var pelengi anda bî-cân itdiler 8466

kimi azdı andan bulunmadı nişân / kimi ‘aczile revân itdi anda cân 8510

şâh agaçdan bu sözi ki itdi semâ’ / sanki didi cân tenine el-vidâ’ 8539

dimez İskender melikdür yâ cüvân / hiç rahm itmez alur cânın revân 8552

gey sakın tiryâkine sunma anuñ / yohsa zehri cânunuñ alur senün 8714

ecel (*Ecel çengâli, ecel iksiri, ecel kahrı, ecel korkısı, ecel peyki, ecel zahmı, ecel bebriyle ceng, ecel çengâli yol bul-, ecel çengâline düş-, ecel çengâline esir kıl-, ecel çengâline esîr ol-, ecel esir it-, ecel iriş-*“).

emn var sanma bu yirde iy ulu / kim ecel korkısı durur toptolu 539

sor ecel peykine kime yitmedi / kime peykân urdı kim ol yitmedi 6617

çün ecel irişüb öldi ol pelîd / yirine oturdi anuñ oglı velîd 6731

iki yıl biş ay hilâfet itdi ol / pes ecel çengine düşüb gıtdi ol 6758

çün anı itdi ecel kahrı esîr / oldı anuñ yirine ca’fer emîr 6859

mülkde yigirmi iki yıl oldı ol / pes ecel zahmı irişüb öldi ol 6870

çünkü mehdiyi ecel itdi esîr / oldı anuñ yirine hâdî-i emîr 6895

altı yıl u altı ay olub emîr / oldı ecel çengâline nâ-geh esîr 6998

iki yıl altı ay çün oldı emîr / anı dahı kıldı ecel çengi esîr 7111

yidi yıl sultân olub îrâna ol / buldı ecel çengâli anı dahı yol 7385

eyle takdîr itdi hak 'azze ve cell / ki almadan ol ikisin irdi ecel 7592
bildi kim yakın gelüb durur ecel / ki itmez aña fâyide hirgiz hiyel 8550
niçün itmedüñ ecel bebriyle ceng / kodı gitdi yirüñi ol gûr-ı teng 8648
'ömr (>ömür) (" 'ömrüket-, 'ömri eri-, 'ömrün ahir ol-").
niçe çoğ olsa dükenür 'ömr pes / ne gerekdür 'ömr çoğına heves 2457
çünki 'ömrüm böyle eridi iy 'aceb / bini yaratmakta pes neyidi sebab 2461
çün dükenür 'ömr kalmaz pâydâr / yirle bî-şek berâberdür hezâr 2465
'ömr misbâhuna odı nûr ider / rûh milkin yil ile ma'mûrider 3762
çün yigirmi beş yıl u altı ay dürüst / hükm sürdi oldu 'ömrü rükni süst 7088
'ömrini zühdile geçürdi temâm / zî-kerem ki itdi aña rabbü'-l enâm 8697

Yabancı unsurlardan **hâk (toprak)**(*hâk it-, hâk ol-, hâke gir-, hâk-i yek eyle-, hâk-i zemîn it-, hâk-râh*) ve **helâk** (*helâk it-, helâk itdür-, helâk kıl-, helâk ol-*) sözcükleri sevilmeyen kimselerin ölümünü anlatmada ilenç amaçlı kullanılmıştır. Genellikle aynı beyitte kullanılırlar.

hâk (toprak)(*hâk it-, hâk ol-, hâke gir-, hâk-i yek eyle-, hâk-i zemîn it-, hâk-râh*)

aldı bagdâdı temûri itdi hâk / kıldı sultân ahmedüñ halkın helâk 7528
niçe begler anda oldular helâk / niçe yigitler düşiben oldu hâk 7706
dime kim irdüm bugün eflâke ben / çünki yarın giresin hâke sen 4860
dönicek biş yıl murâdınca felek / anı dahı eyledi ol hâk-i yek 5873
fursatı fevt itmedi dutdı anı / öldürüb hâk-i zemîn itdi anı 7518
cânumı idem yoluña hâk-ı râh / ki anuñ ayagina yüz sürem iy şâh 1864
helâk (*helâk it-, helâk itdür-, helâk kıl-, helâk ol-*).
gendü kibridür pelenki ki itdi hâk / gendü huyı kıldı hem bebri helâk 3189
pes mu'âviye kim degüldi sîdk-ı pâk / ol imâmı zehrle itdürdi helâk 6676
eşrefi ol gice itdürdi helâk / böyle olur gişi ki anda olmaya bâk 7419

Sonuç

Ahmedî, Beylikler döneminde yaşamış ve verdiği eserlerle dönemi içinde mümtaz bir yere sahip olmuştur. Hemen hemen bütün otoriteler onu yaşadığı dönemin en önemli şairlerinden biri olarak gösterirler. Eserleriyle Anadolu'da Oğuzca'nın yazı

dili olmasına katkıda bulunmuştur. Ahmedî'yi ölümsüz kılan, yazmış olduğu eserleri arasında 8754 beyitlik İskender-nâme adlı mesnevisidir.

İskender-nâme şaire haklı bir ün katmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin en hacimli eserlerinden biri olan İskender-nâme, esasında Makedonyalı İskender'in hayatını anlatmakla birlikte çeşitli konuları da barındırması yönüyle manzum ansiklopedik bir eserdir. Eserin bölümlerinden biri de Osmanlı ve dünya tarihidir. Burada tarihî kişilerin irili ufaklı biyografilerini veren Ahmedî, özellikle onların ölümleri için farklı leksik öğeler kullanmıştır. Bu kullanımlar Türkçenin söz varlığına zengin birer katkı sağlamaktadır.

Eserde Ahmedî, öl- fiilini gerçek anlamıyla daha çok hikmetli sözlerin aktarımında kullanmıştır. Öl- fiilinin eş anlamlısı olarak kullanmış olduğu “ögid-, iltür-, kırdur-, yitür-“ fiilleri ile şairin ölüm hakkındaki esas düşüncesini yakalarız. Şaire göre ölüm: *Bir dönüşüm, bir geçiş, bir koparılış ve bir yok oluş sürecidir.* Şair bu bakış açılarını başka leksik öğelerle de desteklemiştir: *'ahirü'l-emr iriş-, çarh işin temâm it-, eyyâmı siyâh ol-, hükmi ir-, kamu ümidi bâd ol-, 'ömr düket-, 'ömri eri-. 'ömrün ahir ol-, rüşen gününü siyâh kıl-, şehîd ol-, vefât iriş-, 'azl it-, baht yüzün döndür-, cân revân it-, cennet güzârına ilet-, cihân yüzünü dönder-, dünyâdan güzâr it-, hâk emrine var-, halas bul-,irtihâl it-, omuzlara götür-, yire gir-, yire sok-, başına kopar-, cân tenine elvidâ' di- cân vir-, cân yah-, cânı süst ol-, cânını al-. Ecel çengâli yol bul-, ecel çengâline düş-, ecel çengâline esir kıl-, ecel çengâline esîr ol-, ecel kahrı esir it-, ecel zahmı iriş-, işin temâm it-, katl it-, kaza pençe ur-, menşuru siyâh it-, tebâh ol-,telef kıl-. telef ol-,ümîdi kasrını harab kıl-, zebûn ol-, başına kopar-, cân tenine elvidâ' di- cân vir-, cân yah-, cânı süst ol-, cânını al-. Ecel çengâli yol bul-, ecel çengâline düş-, ecel çengâline esir kıl-, ecel çengâline esîr ol-, ecel kahrı esir it-, ecel zahmı iriş-, işin temâm it-, katl it-, kaza pençe ur-, menşuru siyâh it-, tebâh ol-,telef kıl-. telef ol-,ümîdi kasrını harab kıl-, zebûn ol-.*

Şair ölümü anlatırken “baş, yer, cân, ecel, ömür, hâk, helâk” sözcüklerinden yola çıkarak oluşturduğu deyimlerden de yararlanmıştı. Bu sanat amaçlı kullanımlar şairin sanat kudretinin tanıklarındır.

Türk edebiyatının en güzel İskender-nâme'sini kaleme almış olan Ahmedî, oldukça hacimli olan bu eserinde, dile istediği gibi şekil vermiş, yeri geldiğinde sade, yeri geldiğinde sanatlı kullanımı uygun şekilde eserine yansıtmayı bilmiştir. Sonuçta eserde oldukça zengin bir kavram ve metafor yapıları yer almıştır. Bu kavramlardan biri

de ölümdür. Onun ölüm kavramını ifade etmek için kullandığı zengin leksik veriler, dönemi ve günümüz için Türkçe adına yadsınamaz bir kazanımdır.

KAYNAKÇA

- Bekir Şişman, “Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle (Doğum, Sünnet, Evlilik ve Ölümle) İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar”, Erdem Dergisi, AKM Yayınları: Ankara, 2002, ss. 445-470.
- Cafer Özdemir, Âşık Tarzı Türk Şiirinde Osmanlı Toplum Hayatı, Kitabevi Yayınları: İstanbul, 2011.
- Edward Tryjarski, Türkler ve Ölüm, (Çeviren: Hafize Er), Pinhan Yayınları: İstanbul, 2012.
- Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları: İstanbul, 1990.
- Hatice Tokyürek, “Eski Uygur Türkçesinde Ölüm Kavramı ile İlgili İfadeler”, Bilig Dergisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları: Ankara, 2000, ss. 169-198.
- İsmail Ünver, Ahmedî-İskender-nâme (İnceleme-Tıpkıbasım), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1983.
- Mehmet Akalın, Ahmedî-Cemşid ü Hurşid (İnceleme-Metin), Atatürk Üniversitesi Yayınları: Erzurum, 1975.
- “Ahmedî'nin Dili”, Dil Yazıları, (Hazırlayan: Recep Toparlı), Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, 2. Baskı. Filiz Kitabevi: İstanbul, 2000.
- Osman Nedim Tuna, “Kök Türk Yazıtlarında ‘Ölüm’ Kavramı ile İlgili Kelimeler ve ‘kergek bol-‘ Deyiminin İzahı”, VIII. Türk Dil Kurultayında Bilimsel Bildiriler, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1957, ss. 131-148.
- Salih Demirbilek, Ahmedî'nin İskender-nâme'si (İnceleme-Metin-Sözlük), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne, 2000.
- Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 2001.
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 2011.